

Polska problematyka w rosyjskiej historiografii

Historia Polski od dawna interesowała rosyjskie społeczeństwo. Badania nad nią notuje się już w latach sześćdziesiątych-osiemdziesiątych XVIII w., ale poważne opracowania naukowe rozpoczęto dopiero w połowie XIX w. W owym czasie podstawą analizy historycznej było, oparte na idei romantycznej, słowianofilstwo. Z rozpoczęciem liberalnych reform romantyzm zastąpił pozytywizm, ale wpływ słowianofilstwa długo jeszcze był odczuwalny. Zainteresowanie polską historią „podgrzewały” plany rosyjskich rewolucjonistów, którzy w Polakach widzieli sojuszników w walce z caratem. Istotną rolę odgrywała też sama ostrość problemu polskiego, zwłaszcza po powstaniach 1830 i 1863 roku, a mianowicie – spowodowała publicystyczny charakter prac szeregu historyków. Od lat dziewięćdziesiątych XIX w., kiedy to pozytywizm, wyczerpawszy się w świadomości społecznej, został zastąpiony przez neokantyzm, polski problem ukazał się od nowej strony. Zagrożenie ze strony germańskiej wymagało zbliżenia rosyjsko – polskiego: zrodził się panslawizm. Do tego czasu powstało już wiele ważnych opracowań historii Polski. Ich autorami byli zarówno historycy nastawieni konserwatywnie, np. M. O. Kojalowicz, I. P. Filewicz, P. D. Briancew, D. I. Iłowajskij, N. J. Danilewskij i inni, jak i liberałowie i bliscy im F. M. Umaniec, A. N. Pypin, W. A. Bilbasow, W. A. Miakotin, N. I. Kariejew, W. I. Gerje, S. M. Sołowjow, W. O. Kluczewskij, A. P. Pogodin i inni, wśród których byli także narodowcy.

Rosyjscy uczeni badali przede wszystkim polityczną historię Polski, często idąc śladami polskiej historiografii. Osiągnięciem tamtego okresu było potraktowanie najważniejszych wydarzeń w polskiej historii XV–XVIII w. (Reformacja, formowanie ustroju Polski szlacheckiej, unia lubelska, rozbiory Rzeczypospolitej) jako jednolitego procesu i ukazanie ich związków i wzajemnych wpływów. Takie podejście stosuje również współczesna historiografia – rosyjska i polska. Reformacja w Polsce rozpatrywana była na tle wydarzeń europejskich, przy czym liberałowie szukali jej powodów w sytuacji społeczno-politycznej, w gospodarce, a słowianofile uważali ją za protest „słowiańskiej duszy” przeciw katolicyzmowi. W zawarciu unii kościelnej widzieli oni walkę katolickiego i prawosławnego świata, akt narzuconej asymilacji prawosławnej szlachty. Tymczasem liberałowie uważali, że

proces asymilacji był nieudaną próbą polityki Polski, mającej na celu zjednoczenie Słowian, i zwracali uwagę, iż obecnie historyczna rola zjednoczyciela przypadła Rosji.

Podpisanie unii lubelskiej traktowano jak końcowy etap formowania się państwa szlacheckiego. Polonofobi wiązali szczególny ustrój państwowy Polski, jego słabość i niezyciowość z wpływem katolicyzmu na polską mentalność. Liberałowie określili go jako „demokrację szlachecką”, zwracając uwagę na ideę politycznej równości wewnątrz warstwy rządzącej Polską, jako politycznego ideału dla całej Europy. (P. Ł. Ławrow). Udowadniali, że republika szlachecka mogłaby istnieć po umocnieniu władzy wykonawczej, dlatego wielką uwagę zwracano na reformy XVIII w. Wielu jednak badaczy uważało, że reformy jedynie przyspieszyły upadek Polski. Rosyjscy historycy, w odróżnieniu od polskich, podkreślali wewnętrzne przyczyny upadku Rzeczypospolitej. Rozważając uwarunkowania zewnętrzne główną winą za rozbiory Polski obciążali Prusy, a udział w nich Rosji uważali za sprzeczny z jej interesami.

Problemowi stosunków między Rosją a Polską poświęcono wiele opracowań: naświetlano tematy walki o terytorium nadbałtyckie, problem dysydentów, itd. Nagłaśniano problem polityki carskiej w Polsce i polskiego ruchu wyzwolenczego.

Historia polskich powstań przedstawiana była najczęściej w duchu oficjalno-mocarstwowym, ale pojawiał się również bardziej obiektywny pogląd na walkę Polaków (na przykład u N. W. Berga, Pogodina, A. A. Sidorowa). Na przełomie XIX–XX w. pojawiły się też publikacje o problemach społeczno-ekonomicznych Polski (gospodarka wiejska, chłopci pańszczyźniani, przemysł, klasa robotnicza, a także opracowania statystyczne.

Polityczne przemiany w Rosji po rewolucji 1905 roku pociągnęły za sobą zwrócenie uwagi na Konstytucję 3 Maja, analizowana była i najnowsza historia Polski, aż do 1914 roku (walka w polskim społeczeństwie, myśl polityczna, kierunki i partie). Pogodin, Kariejew i inni występowali z żądaniami udzielenia Polsce autonomii i zbliżenia rosyjsko-polskiego. Szczególnie duży wkład w naświetlenie polskiego problemu wniósł Kariejew.

Rosyjscy badacze wiedzę o historii Polski przekazywali zwłaszcza studentom: zajmowała ona czołowe miejsce w studiach nad historią Słowian, która od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku była obowiązującym przedmiotem wykładowym na uniwersytetach w Moskwie, Petersburgu, Charkowie, Kazaniu, Odessie, Warszawie. Niektórzy profesorowie uniwersyteccy, na przykład M. K. Lubawskij, kontynuowali pracę po Rewolucji Październikowej, jednak wielu naukowców musiało wyemigrować.

W nowej sytuacji politycznej słowianoznawstwo poddano prześladowaniom, uniwersyteckie katedry zamknięto, a uczeni byli często represjonowani. Pod wpływem nowej ideologii

powstały też nowe kierunki badań historycznych, a stare kadry stały przed koniecznością opanowania metod marksistowskich. Szczególną trudność w rozwoju badań nad historią Polski stanowiły konfliktowe stosunki polityczne między państwem polskim a Republiką Radziecką.

Niewielka liczba specjalistów z zakresu historii Polski skupiła się wokół Oddziału Akademii Nauk, pracowali oni na uniwersytetach w Moskwie, Leningradzie, Mińsku. W latach 1931–1934 w Leningradzie działał Instytut Słowianoznawstwa Akademii Nauk. Najbardziej znaczącymi znawcami historii Polski byli N. S. Dierżawin i W. I. Piczeta. Swoje prace ponownie wydali Lubawskij i D. N. Jegorow. Pojawiły się też nowe nazwiska i opracowania.

Oczekiwano prac na temat rozwoju kapitalizmu w Polsce (U. A. Szuster), polskiego ruchu robotniczego i socjalistycznego (I. W. Wołkowicz, G. I. Lurje), narodowo-wyzwoleńczej walki Polaków (G. G. Pisarijewskij, S. N. Dranicyn, M. W. Misko). Temat rosyjsko-polskich stosunków okresu średniowiecza opracowywali S. F. Iwanickij, L. B. Gienkina, A. A. Sawicz i in.), a wiek XIX – B. P. Koźmin. Pojawiły się publikacje omawiające te tematy, analizowano również najnowsze wydarzenia w Polsce, na przykład strajk powszechny w Krakowie w 1923 roku.

Dalszy rozwój badań nad historią Polski nastąpił na początku drugiej wojny światowej. W 1939 roku przyjęto postanowienie o otwarciu w MGU katedry historii Słowian. W okresie wojny oczywista stała się idea jedności Słowian, co z kolei sprzyjało przywróceniu słowianoznawstwu oficjalnego miejsca w nauce. Tą problematyką zaczęły się zajmować wydziały uniwersyteckie nie tylko w stolicy, ale i w Kijowie, Lwowie, Charkowie, Mińsku, Saratowie, Woroneżu, Krasnodarze i w innych centrach. W 1947 roku powstał Instytut Słowianoznawstwa AN ZSRR i jego wydawnictwa („Uchenyje zapisi” – *zapiski naukowe*, „Kratkije soobschenija” – *krótkie informacje*, „Slawianskij archiv” – *słowiańskie archiwum*, „Sovietskoje slavianowiedienije” – *radzieckie słowianoznawstwo*). Od 1962 r., opierając się na akademickich i uniwersyteckich badaniach, regularnie zwoływano wszechzwiązkowe konferencje. Historia Polski stanowiła ważny element przygotowania słowianoznawców, poświęcano jej wiele miejsca w podręcznikach i w ogólnych wykładach z historii Słowian, wiele też było seminariów i wykładów monograficznych z tej dziedziny. W jeszcze większym stopniu przejawiało się to w działalności badawczej naukowców. Jej centrum stanowił Instytut Słowianoznawstwa, który od samego początku skoncentrował dużą grupę historyków – specjalistów historii Polski. Podjęli się oni wydania opracowania zbiorowego – historii Polski od najstarszego okresu do współczesności. Trzytomowe opracowanie wyszło w latach 1954–

1958, a jego autorami byli Szuster, I. S. Miller, I. I. Kościuszko, W. D. Koroluk, L. W. Razumowskaja, O. E. Iwanowa, I. A. Chrenow, A. J. Manusewicz, F. G. Zujew, N. P. Mitina i inni.

Narzucone ujęcie tematów teoretycznych, spowodowane koniecznością zachowania marksistowskich dogmatów, nie odbiło się na opracowaniu konkretnej problematyki, na analizie ważnych procesów historycznego rozwoju Polski. W latach pięćdziesiątych-osiemdziesiątych konkretne problemy analizowano także w pracach monograficznych. Mediewiści pisali o ustroju państwowym (Koroluk), badano problemy przyjęcia chrześcijaństwa, stosunków między państwem a Kościołem, rozwoju stosunków feudalnych i losów chłopstwa w Polsce w XV–XVI w. (Razumawszkaja). Piczeta w swej publikacji omówił reformę rolną Zygmunta Augusta..

Dużą uwagę poświęcono historii rosyjsko-polskich stosunków w wiekach średnich, badano splot czynników wewnętrznych i zewnętrznych, które je określały, zwracano uwagę na cechy wspólne i osobliwości historycznego rozwoju Rusi i Polski XII–XIV w. (I. B. Grekow). W pracach Grekova na przykładzie Europy Wschodniej przedstawiono stosunki między Polską a Imperium Osmańskim. Ukazanie szerokiego międzynarodowego tła charakteryzowało badania B. N. Flori na temat walki o Inflanty w końcu XVI i na początku XVII wieku oraz rosyjsko-polskich stosunków w świetle ukraińskiego ruchu narodowo-wyzwoleńczego, a także prace L. W. Zaborowskiego, wiążące problemy „potopu” szwedzkiego i wojny rosyjsko-polskiej po zjednoczeniu Ukrainy z Rosją.

Radzieccy uczeni zajmowali się również polską problematyką w związku z tematem formowania wczesnofeudalnych słowiańskich narodowości i ewolucji samoświadomości etnicznej narodów słowiańskich w epoce dojrzałego feudalizmu, rozwoju ideologii i myśli społeczno-politycznej średniowiecza (Floria, Zaborowskij, A. I. Rogow i inni).

Co się tyczy nowożytnej historii Polski, to tutaj akcent położono na badanie polskiego ruchu wyzwoleńczego w powiązaniu z walką wyzwoleńczą narodu rosyjskiego. Badano kontakty polskich rewolucjonistów z dekabrystami (P. N. Olszańskij) i A. I. Hercenem (I. M. Bielawszkaja); Koroluk nawiązywał do historii Powstania Listopadowego; różne aspekty ruchu wyzwoleńczego lat trzydziestych-czterdziestych analizowali W. A. Djakow, Miller, Szuster, L. A. Obuszenkowa, T. F. Fiedosowa, G. W. Makarowa, T. I. Studienikina.

Szczególne rozmach osiągnęły badania nad Powstaniem Styczniowym. We współpracy z Polską Akademią Nauk przygotowano 25-tomową publikację dokumentów, wszechstronnie naświetlając historię rewolucyjnej sytuacji lat sześćdziesiątych XIX w. w Królestwie Polskim. Ogromny zespół historyków, pracujący 30 lat nad jej wydaniem, prowadził na ten temat

ożywioną działalność wydawniczą. Jej rezultatem była analiza poszczególnych aspektów w szeregu problemowych zbiorach artykułów czy monografiach Millera, Jakowa, Misko, Mitinej, Kościuszki, Fiedosowej, S. M. Falkowicz, A. F. Smirnowa oraz cenne przeglądy materiałów archiwalnych, będące wynikiem tego obszernego opracowania. Ci sami specjaliści wykorzystali doświadczenia ze współpracy z polskimi kolegami podczas przygotowania drugiej wielotomowej publikacji „Polski ruch wyzwolenczy i rosyjsko-polskie związki społeczno-kulturalne w XIX wieku”

W ten sposób na pierwsze miejsce w badaniach nad polskim ruchem wyzwolenzym wysunął się problem walki Polaków przeciw caratowi i ich współpraca z rosyjskimi rewolucjonistami. Temu tematowi poświęcono zbiory artykułów i publikacji materiałów na symposium poświęconemu prześledzeniu rosyjsko-polskich związków rewolucyjnych w okresie od XIX do początku XX wieku oraz monografie T. G. Snitko, Millera, Dżakowa, Smirnowa i in. Ogólne opracowanie problematyki tych związków znalazło się w zbiorowej monografii obejmującej okres od 1815 do 1917 roku. Temat rewolucyjnej współpracy Polaków z innymi narodami znalazł odbicie w pracach o polskim ruchu wyzwolenzym na ziemiach zaboru pruskiego i austriackiego (w tym również w pracach Koroluka, Millera, Studienikinej).

Problemy polsko-niemieckich stosunków zanalizowano w pracy zbiorowej „Drang nach Osten”, powstałej przy udziale Koroluka, T. J. Grigorjanc, M. I. Leńszynej i inni.

Duże znaczenie miało wydanie dwutomowej zbiorowej monografii „Wyzwolenczy ruch narodów monarchii austriackiej”, obejmującej okres od końca XVIII w. do lat sześćdziesiątych XIX w.; rozdziały o historii Galicji napisali: Miller, Dżakow i Falkowicz.

Dla opracowania problemu walki wyzwolenczej cenne było stworzenie przez W. M. Zajcewa i Dżakowa słowników bibliograficznych, zawierających nazwiska uczestników rosyjskiego i polskiego ruchu rewolucyjnego lat trzydziestych–pięćdziesiątych XIX wieku. Historycy zwracali uwagę i na poszczególne osoby – ideologów i aktywnych działaczy ruchu. Pisali o P. Ściegiennym (Kościuszko, Dżakow), J. Bemie (Fiedosowa), Z. Sierakowskim (Zajcew, Dżakow, Smirnow, Fiedosowa), W. Wróblewskim, Z. Padlewskim, K. Kalinowskim, J. Dąbrowskim (Dżakow), I. Kieniewicz (Miller), B. Szwarcu (O. P. Morozowa, Fiedosowa), G. Kamińskim (Falkowicz), J. Lelewelu (B. S. Popkow) i wielu innych.

Podjęmowano również teoretyczne tematy periodyzacji polskiego ruchu wyzwolenczego i historii Polski jako całości, określenia etapów rosyjsko-polskiej współpracy rewolucyjnej, jej roli i czynników jej rozwoju (Miller, Koroluk).

Priorytetowość tematyki polskiego ruchu wyzwolenczego i rosyjsko-polskich rewolucyjnych związków uwarunkowana był nie tylko akceptacją ze strony władzy, ale i obiektywnymi przyczynami: obecnością w Rosji bogatych źródeł archiwalnych.

Na dodatek, w PRL tematyka ta wysunęła się na pierwszy plan, a należy zwrócić uwagę, że polska historiografia była czynnikiem inspirującym dla rosyjskich naukowców, zarówno w czasach przedrewolucyjnych, jak i radzieckich. Dotyczyło to również opracowania proletariackiego etapu ruchu wyzwolenczego w Polsce: walka polskich robotników i polsko-rosyjski związek proletariatu stały się przedmiotem badań szeregu historyków (N. N. Puchłow, A. M. Oriechow, I. S. Jarzborowska, M. N. Czernych, R. A. Jermołajewa, Matuszewicz, Chrenow, Falkowicz i inni). Analizowano przy tym genezę idei socjalizmu w Polsce, związki polskiego ruchu robotniczego z Międzynarodówką (N. I. Bucharin, Jarzborowska, Falkowicz), jego ocenę dokonaną przez klasyków marksizmu (Djakow). Badano najistotniejsze momenty walki polskiego proletariatu w czasie rewolucji 1905 roku, zwłaszcza strajk łódzki, a także przebudzenie się w owym czasie ruchu narodowego i chłopskiego (Chrenow, Kościuszko, Falkowicz).

Śledzono rozwój społecznych nurtów i partii politycznych w Polsce (K. W. Duszenko, Oriechow, Puchłow, Manusewicz, Falkowicz, Leńszyna, B. S. Tabacznikow).

W centrum uwagi znalazła się problematyka SDKPiL i jej stosunki z bolszewikami, naświetlenie jej przywódców – R. Luksemburg, F. Dzierżyńskiego, ale też były próby przedstawienia szerszego obrazu życia politycznego Polski, w tym – ukazania działalności i związków ludowców, endecji, SDKP i PPS–Fracji Rewolucyjnej (Fiedosowa, Leńszyna, Falkowicz, Oriechow).

Tym tematem zajmowali się przede wszystkim uczeni w Instytucie Słowianoznawstwa oraz zgrupowani wokół nich specjaliści z krajowych wyższych uczelni, Instytutu Światowego Ruchu Robotniczego ZSRR, Instytutu Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZZ. Ten sam krąg uczonych opracowywał temat „Lenin i Polska”. Na stulecie urodzin Lenina wyszła praca zbiorowa na temat kontaktów Lenina z Polakami, monografia Manusewicza i Jermołajewej.

W tej sytuacji ideologicznej, jaka istniała w ZSRR, badanie historii Polski miało priorytet, ale zajmowano się również tematyką społeczno-ekonomiczną, co w dużym stopniu było uwarunkowane opracowywaniem analogicznej tematyki w PRL.

Rozwój społeczno-ekonomiczny Polski w latach 1815–1830 badała Obuszenkowa; problemom socjalnym i gospodarczym Galicji poświęcono rozdziały pracy zbiorowej „Ruchy wyzwolencze narodów monarchii austriackiej”. Kościuszko przeanalizował problematykę agrarną we wszystkich trzech zaborach Polski w okresie lat trzydziestych–czterdziestych XIX

wieku. Dżakow, Zajcew, Mitina, Morozowa, L. E. Gorizontow zajmowali się badaniem społecznych struktur w Polsce tego okresu, analizowali też skład socjalny uczestników ruchu wyzwolenieckiego. Okres od końca XVIII w. po lata siedemdziesiąte wieku XIX określono jako okres przejścia polskiego społeczeństwa od feudalizmu do kapitalizmu. Poszczególne aspekty tego procesu rozpatrywano w pracach serii poświęconej okresowi przejściowemu w krajach centralnej i południowo-wschodniej Europy, zaś jego kompleksowe badanie przedstawili autorzy zbiorowej monografii „Polska na drogach przejścia od feudalizmu do kapitalizmu. Koniec XVIII – lata siedemdziesiąte XIX w.” (Obuszenkowa, Dżakow, Fiedosowa, Mitina, Morozowa, Falkowicz, Popkow, A. W. Lipatow, B. F. Stachiejew, Z. N. Striekałowa, L. I. Tananajewa). Prześledzili oni prawidłowości i specyfikę ekonomicznego, społecznego, politycznego i kulturalnego rozwoju narodu polskiego w tym czasie, rozpatrywali okres przejściowy pod kątem formowania się polskiej narodowości.

Ostatni problem i związany z nim temat rozwoju świadomości narodowej przyciągały szczególną uwagę szeregu badaczy – autorów artykułów w zbiorach i rozdziałów w pracach zespołowych (Miller, Mitina, Morozowa, Obuszenkowa, Fiedosowa). Związane z tym było również zbadanie życia duchowego narodu polskiego, jego kultury, myśli społecznej. Jeszcze w latach pięćdziesiątych Miller i I. S. Narskij rozpoczęli trzytomową publikację dzieł postępowych polskich myślicieli. Do historii myśli społecznej zwracali się m.in. Mitina, Morozowa, Dżakow, Walkowicz, A. I. Miller, Jarzborowska, Makarowa, I. I. Swirida, N. M. Fiałtowa i inni.

Zbiory artykułów, wychodzące w serii „Z historii myśli społecznej narodów centralnej i wschodniej Europy”, w znacznej części opierały się na polskim materiale. Równocześnie, dużą uwagę zwracano na takie kierunki myśli społecznej, jak rewolucyjna demokracja, czy utopijny socjalizm. Było to rezultatem istniejących ideologicznych uwarunkowań, kiedy to rosyjskim uczonymi, zajmującym się nowożytną historią Polski, zlecano dawanie pierwszeństwa tym komponentom polskiej historii, które charakteryzowano jako „rewolucyjne”, „demokratyczne”, „postępowe”; inne problemy, jeśli nawet nie były zabronione, odsuwano na dalszy plan. Uważano, że konserwatywne i – tym bardziej – reakcyjne kierunki w społeczeństwie nie zasługują na badania, odmawiano im nawet prawa do nazywania się patriotycznymi.

Istniały określone ograniczenia w terminologii. Ponieważ cenzura nie dopuszczała terminu „rusyfikacja”, radzieccy historycy, mówiąc o polityce caratu w Polsce, uciekali się do przenośni, przedstawiali fakty nie nazywając samego słowa. Język ezopowy w ogóle był

rozpowszechniony w literaturze historycznej, pomagał uczonym przekazywać czytelnikom prawdę i większość z nich umiała z niego korzystać.

Proces ideologiczny w znacznie większym stopniu ciążył nad tymi, którzy zajmowali się problemami historii najnowszej. Dotyczyło to przede wszystkim akcentowania roli Rewolucji Październikowej w losach Polski. O wpływie Października, o polskich internacjonalistach w Rosji pisali m.in. Manusewicz, Jarzborowska, Misko, S. M. Steckiewicz, P. I. Kaleniczenko, I. I. Bielakiewicz i inni. Analizowano strukturę społeczną, system polityczny i ruchy polityczne Polski międzywojennej (m.in. Olszański, Kościuszko, I. W. Michutina, G. F. Matwiejew); te tematy rozpatrywano w świetle ogólnego kryzysu burżuazyjnego ustroju politycznego, powstania w Europie reżimów antydemokratycznych i faszystowskich.

Dużą uwagę zwracano na temat radziecko-polskich stosunków w okresie międzywojennym, rozpoczęty w pracach Olszańskiego o pokoju ryskim. Temu tematowi (w szerszych, chronologicznych ramach, włączających lata wojenne i powojenne) poświęcono wielotomową radziecko-polską publikację dokumentów i materiałów. Pracujący nad nią w latach sześćdziesiątych-osiemdziesiątych Chrenow, Kościuszko, Olszański, Jarzborowska, Falkowicz, Makarowa, K. W. Bolszakowa, O. N. Majorowa i inni wykorzystali źródła zebrane do przygotowania prac badawczych. Wyszedł zbiór artykułów „Radziecko-polskie stosunki, 1918–1945”. Wspólnie z polskimi uczonymi przygotowano zbiorową monografię, przedstawiającą historię radziecko-polskich stosunków w różnych dziedzinach w latach 1918–1988.

W tych publikacjach wydarzenia 1939 r. przedstawiano zgodnie z oficjalną pozycją radzieckiego kierownictwa, odrzucającą istnienie tajnego radziecko-niemieckiego porozumienia o podziale Polski. Historia narodu polskiego w latach wojny była opracowywana głównie na płaszczyźnie demaskowania okupacyjnej polityki faszystowskich Niemiec (Grigorjanc, A. F. Noskowa). Radziecko-polskie stosunki tego okresu przedstawiano dopiero od 1941 roku, przy czym akcentowano bojową przyjaźń dwóch narodów (W. S. Parsadanowa, Kościuszko).

Równocześnie rozpatrywano rozwój w Polsce w latach wojny ruchu robotniczego i chłopskiego i formowanie się Frontu Narodowego.

Te procesy były prześledzone i na etapie istnienia PRL (Manusewicz, Parsadanowa, Olszański, Noskowa).

Pojawił się uzupełniający tom „Historii Polski”, poświęcony nowemu państwu polskiemu, oraz szkice z historii Polski Ludowej, napisane przez Manusewicza. W zbiorach artykułów i monografiach naświetlano różne strony walki o umocnienie socjalizmu w Polsce –

budowę gospodarki socjalistycznej, nacjonalizację podstawowych środków produkcji, rozwiązanie problemu agrarno-chłopskiego i inne (P. W. Galenko, Zujew, Chrenow, Manusewicz, Noskowa i in.)

Stosowano w tym celu metodę porównawczego badania społeczno-ekonomicznych przekształceń w rewolucyjnym procesie. Podstawą do wyciągania wniosków były doświadczenia rewolucji, które objęły kraje centralnej i południowo-wschodniej Europy.

Rozpatrywano również zmiany klasowej struktury polskiego społeczeństwa, postawę jego warstw socjalnych, zwłaszcza inteligencji (Bucharin). Zmiana sytuacji społeczno-politycznej w ZSRR, rozpoczęta w końcu lat osiemdziesiątych „pierestrojka”, a następnie narodziny nowej Rosji były ważnym czynnikiem życia naukowego. Jeszcze w roku 1989 wszechzwiązkowe posiedzenie historyków – specjalistów historii Polski wysunęło aktualne zadania w zakresie badania historii Polski i stosunków obu narodów – polskiego i rosyjskiego. Ostatnie dziesięciolecia XX wieku i początek nowego stulecia charakteryzowały się intensywnym opracowywaniem różnych okresów polskiej historii, poczynając od czasów najdawniejszych. Rozpatrywano ją w ramach badania wczesnofeudalnych państw i narodowości wśród Słowian, zbadania ich etnicznej samoświadomości (Floria, Rogow); podejmowano temat narodowej ideologii Polaków. M. W. Leskinen prześledziła jej źródła w książce o sarmatyzmie. Poszerzył się międzynarodowy aspekt badania polskiej historii: analizowano wzajemne stosunki Polski z Imperium Osmańskim i innymi krajami wschodniej Europy, przy czym podkreślano szczególnie stosunki polsko-niemieckie (Floria, Zaborowski, A. L. Horoszkiewicz). Ukazano etapy ustanowienia rosyjskiej dominacji w Rzeczypospolitej, ujawniono międzynarodowe i wewnętrzne czynniki rozbiorów Polski (B. W. Nosow, Falkowicz, J. E. Iwonin), przy czym zainteresowanie tematem rozbiorów było rozbudzone faktem obchodzenia w Polsce 200-lecia tego bardzo ważnego wydarzenia.

Rosyjska polityka, jako ważny czynnik w historii Polski okresu rozbiorów, była przedmiotem rozważań Gorizontowa, który poszerzył przestrzeń badań – losy narodu polskiego pod rządami caratu były prześledzone również na terytorium zachodnich guberni Rosji.

W szerszym zakresie kontynuowano również temat ruchu wyzwolenczego i rosyjsko-polskich związków rewolucyjnych. Rozpatrywano go w kontekście europejskiego ruchu wyzwolenczego, rosyjsko-polskie związki nie były szczególnie uwypuklane, lecz badano je w ramach kompleksu międzynarodowych kontaktów rewolucyjnych (Obuszenkowa, Fiedosowa i inni). W związku z tym pojawił się temat działalności polskiej emigracji (Falkowicz). Równocześnie w europejskim ruchu wyzwolenczym podkreślano element narodowy, ostro

przejawiający się na tle rewolucji 1848 roku (Studienikina, Falkowicz, Makarowa). To uwarunkowało pojawienie się stosunkowo nowego dla radzieckiej historiografii tematu: „Polska a problem słowiański”. Jest on badany zarówno pod kątem znaczenia dla polskiego ruchu wyzwolenieckiego, jak i wzajemnych stosunków Polaków z narodami słowiańskimi, a w szczególności – z Ukraińcami.

Uwagę historyków przyciąga temat stosunku Polaków do koncepcji panslawizmu, w tym do idei neoslawizmu (Falkowicz).

Uczeni poszerzają ramy badania polskiej myśli społecznej i ruchów politycznych: na tle europejskiego ruchu socjalistycznego zbadano ideologię i działalność PPS w przededniu pierwszej wojny światowej (Czernych), przedstawiono polityczny portret J. Piłsudskiego (M. N. Bobrik).

W problematyce okresu międzywojennego pojawiły się również nowe akcenty, na przykład zwrot ku problemom etniczno-społecznym. Pod tym właśnie kątem rozpatrywano państwowo-polityczny podział, w latach 1918–1922, na polsko-wschodniosłowiańskim pograniczu (W. N. Sawczenko). W pracach J. A. Łabyncewa i L. L. Szczawinskiej powstał obraz kulturalnego rozwoju białoruskiej mniejszości narodowej w Polsce międzywojennej, a Kościuszko scharakteryzował polską mniejszość narodową w Związku Radzieckim lat dwudziestych.

Badano polityczny system nowego państwa polskiego, historyczne losy klas i warstw społecznych polskiego społeczeństwa (W. W. Mirosznikow, Noskova). Pełniej i obiektywniej ukazano temat radziecko-polskich stosunków, zwłaszcza w przededniu i w czasie polsko-radzieckiej wojny, a także w drugiej połowie lat trzydziestych (Czernych, Mihutina). Naświetlono go w publikacji nowych dokumentów i materiałów, przygotowanej przez Kościuszkę, Czernycha i Sawczenkę. Potwierdzało to dążenie rosyjskich uczonych do likwidacji „białych plam” w historii i nie unikania drastycznych momentów.

Jednym z takich momentów był temat losu radzieckich jeńców wojennych po wojnie 1920–1921 roku. W pewnym stopniu wynikał on jako symetria do ostrego problemu polskich jeńców wojennych, którzy zginęli w Katyniu. Tę „białą plamę” starali się wypełnić poprzez obiektywną informację N. S. Lebiediewa, Jarzborowskaja.

Na nowo, obiektywnie przedstawiono też tragiczne wydarzenia 1939 r., które doprowadziły do Katynia. Problemowi polityki ZSRR w stosunku do Polski w przededniu i na początku drugiej wojny światowej M. I. Miltiuchow poświęcił monografię.

O międzynarodowych stosunkach na tle kryzysu politycznego 1939 r. i pierwszych lat wojny, o „Europie Wschodniej między Hitlerem a Stalinem” pisała duża grupa historyków

zajmujących się historią Polski i historyków zajmujących się historią powszechną. (W. I. Bielajewa, Parsadanowa, Manusewicz, Grigorjanc, Lebediewa, S. Z. Słucz, W. K. Wołkow i inni). Opracowywano konkretne problemy historii Polski owego okresu – politykę prowadzoną na terytoriach przyznanych ZSRR (Lebediewa), stosunki z polskim rządem w Londynie i Związkiem Patriotów Polskich w ZSRR (Parsadanowa), antyfaszystowski ruch oporu w Polsce (Parsadanowa, Majorowa, Mirosznikow, Zujew). Powstawał przy tym problem uczestnictwa w tym ruchu również radzieckich jeńców wojennych, a z drugiej strony – czujna wobec niego postawa radzieckiego kierownictwa.

Na płaszczyźnie polityki polskiej ZSRR postawiono problemy Powstania Warszawskiego, pozycji radzieckiego kierownictwa stosunku do Armii Krajowej, powstania Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego.

Ważną rolę odegrały przygotowane przy udziale Noskowej, D. A. Jermakowej, G. P. Muraszko publikacje dokumentów NKWD o polskim podziemiu, obejmujące lata 1944–1945. Ta sama grupa opublikowała dwa tomy dokumentów archiwalnych z lat 1944–1953, dotyczących krajów Europy Wschodniej, w których historia Polski zajmowała ważne miejsce.

Na podstawie tych źródeł ukazano stanowisko Stalina w latach 1945–1947 w sprawie rozwiązania nacjonalno-terytorialnego problemu w Europie Wschodniej, a przede wszystkim – w stosunku do polskich granic (Noskowa, Muraszko). Historia Polski lat 1944–1948 rozpatrywana była w kontekście zachodzących w tym regionie procesów społeczno-politycznych, określonych jako formowanie narodowej demokracji, analizowano realną zawartość tego pojęcia i wyciągano wnioski, iż Europa Wschodnia, a zwłaszcza Polska, przeżyły „demokratyczne *intermezzo* z komunistycznym finałem” (L. B. Milakowa, Noskowa, Muraszko, T. W. Wołokitina).

Podkreślano bezpośrednią radziecką ingerencję w ustanowienie ustroju demokratycznego (L. J. Gibianskij). N. W. Pietrow ukazał rolę MGB ZSRR (*Ministerstw Bezpieczeństwa Wewnętrznego – przypis tłumacza*) w sowietyzacji Polski (w przeprowadzeniu wyborów w 1946–1947 r.). Noskowa i Muraszko zwrócili uwagę na znaczenie instytucji doradców z ZSRR w latach czterdziestych–pięćdziesiątych. Wpływowi radzieckiego czynnika w Europie Wschodniej w tym okresie poświęcona była ich dwutomowa publikacja. Mówiąc o radziecko-polskich stosunkach na etapie ustalania politycznych reżimów radzieckiego typu, rosyjscy historycy: Parsadanowa, Gibianskij, Noskowa, Jarzborowskaja, A. W. Karpow i inni, pisali nie tylko o ingerencji ZSRR w wewnętrzne sprawy PRL (w tym również o polityce w stosunku do polskiej armii i partii politycznych), ale i o miejscu Polski w ukształtowanym przez radzieckie kierownictwo wschodnioeuropejskim bloku – „wspólnocie socjalistycznej”,

jej roli w utworzeniu Kominformu, uczestnictwie w Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej i Organizacji Układu Warszawskiego. Równocześnie zauważano, że w Polsce nie umocnił się klasyczny model totalitaryzmu: tam powstał specyficzny kompromisowy wariant komunistycznej dyktatury, dopuszczający istnienie wielopartyjności i elementów władzy koalicyjnej.

Rosyjscy historycy prześledzili narastanie w PRL sytuacji konfliktowych w latach pięćdziesiątych–sześćdziesiątych powstanie ideologicznej opozycji po 1953 r., kryzys 1956 r., który doprowadził do władzy W. Gomułkę i spowodował zmianę radzieckiej taktyki w Polsce (Oriechow, Gibianskij, A. S. Stykalin). Zwrócono uwagę na pozycję polskich liderów, polityczne portrety „gospodarzy” Polski utworzyli Bucharin, Noskowa i inni. Rosyjscy badacze analizowali przyczyny krachu prób modernizacji i modyfikacji ustroju socjalistycznego w Polsce (Majorowa, N. W. Korowicyna), wyjaśnili znaczenie rewolucyjnych przekształceń końca lat osiemdziesiątych i początku dziewięćdziesiątych. Malując polityczny krajobraz krajów Europy Wschodniej w tym historycznym przełomie lat i szukając nowej regionalnej identyfikacji, uczeni zauważali kontury postkomunistycznego modelu rozwoju Polski, analizowali polityczne kolizje, określali ekonomiczne punkty orientacyjne (Mirosznikow, Majorowa, Milakowa, Bucharin, L. S. Łykoszyna i inni).

Równocześnie z problemami politycznymi i ekonomicznymi, rozpatrywano problemy socjologiczno-kulturalne. Zainteresowanie wzajemnymi stosunkami między polską inteligencją a władzą było powodem zbadania polityki kulturalnej w całym okresie, od lat dwudziestych do końca XX w.: badano proces socjologiczno-kulturalnej dynamiki i transformacji (Bucharin, Stykalin, Korowicyna, Łykoszyna). Jednocześnie zauważono zmiany zachodzące w kręgach partii politycznych i kierunkach (przede wszystkim w socjaldemokracji), rozpatrywano problem ich adaptacji do współczesnych warunków (Majorowa, E. G. Zadorożniuk).

W związku z nowym podejściem do wielu problemów z przeszłości Polski i rosyjsko-polskich stosunków, wraz z ukazaniem się nowych źródeł przed rosyjskimi uczonymi stanęło zadanie stworzenia też nowej syntezy polskiej historii. Na początku lat dziewięćdziesiątych wyszła „Krótka historia Polski. Od najstarszych czasów do naszych dni” (autorzy W. A. Jakubskij, Djakow, Gorizontow, Falkiewicz, Manusewicz, Steckiewicz, Oriechow, Zujew, I. W. Pimenowa). Książka, doprowadzona do 1990 roku, była napisana w latach osiemdziesiątych i jej koncepcja pod wieloma względami miała charakter przejściowy. Wydarzenia polskiej historii znalazły też pewne odbicie w wielotomowej serii „Historia Europy”.

Ogólnie można skonstatować, że w ostatnich latach nauka rosyjska zweryfikowana lub uściśliła, poszerzyła i udokumentowała opinię na temat wielu problemów w historycznej przeszłości Polaków. Równocześnie w zakres badań weszły nowe tematy, dawniej peryferyjne lub w ogóle nie podejmowane. Inny zatem wydźwięk ma temat polskich zesłańców w Rosji, tradycyjnie związany z Syberią i przeważnie tam badany. Między innymi w ostatnich latach zaczęto aktywnie badać ślady pobytu zesłańców w różnych zakątkach Rosji: ujawniono interesujące fakty, znaleziono nowe dokumenty, pokazujące skalę tego zjawiska.

Blisko związany z tym problemem okazał się i inny temat, który zwrócił uwagę rosyjskich historyków – o wkładzie Polaków w rosyjską historię gospodarkę, naukę i kulturę, życie społeczne i polityczne, rosyjski ruch rewolucyjny.

Jednym z tematów, którego skala badań uległa zmianie, jest kompleks zagadnień wyznaniowych. To w latach dziewięćdziesiątych pojawiły się prace poświęcone z jednej strony stosunkom Kościoła i państwa, a z drugiej – historii chrześcijaństwa w świecie słowiańskim, wzajemnym stosunkom katolicyzmu i prawosławia. Badano zarówno związki międzywyznaniowe, jak i korzenie etniczno-wyznaniowych konfliktów w czasach średniowiecza i na początku okresu historii nowożytnej (Floria, Zaborowski, N. S. Zacharjina, A. A. Turiłow, M. W. Dmitrijew, S. J. Jakowienko, W. D. Kuczumow).

Dużą uwagę zwrócono na historię unii brzeskiej w kontekście społeczno-politycznej walki na Ukrainie i na Białorusi, badano historyczne następstwa tego zdarzenia (Dmitrijew, Zaborowski, Turiłow, Floria). W badaniach i publikacjach Zaborowskiego, poświęconych tematowi „Katolicy, prawosławni, unicy” rozpatrywano problem religii w rosyjsko-polsko-ukraińskich stosunkach drugiej połowy XIX – początku XX w., Djakow, Gorizontow Walkowicz pisali o polityce caratu i Państwowej Dumy w stosunku do Kościoła katolickiego i religii, o związku tematów polskiego i wyznaniowego.

Znaczenie czynnika religijnego zauważano i w dalszym okresie: ukazywano zwłaszcza rolę Kościoła Unickiego w kontekście powojennego rozwiązania problemów nacjonalno-terytorialnych (Noskowa), analizowano wzajemne związki między Kościołem katolickim a komunistyczną partią w nowych politycznych realiach Polski Ludowej (Muraszko).

Problem chrześcijaństwa na progu drugiego tysiąclecia w odniesieniu do współczesnej Polski badał Floria. Problem wyznaniowy wiązał się z problemem kultury: chodziło o książkę prawosławną w Rzeczypospolitej (J. N. Szczapow), o rosyjsko-ukraińsko-białoruskie piśmiennictwo w międzywojennej Drugiej Rzeczypospolitej, o prawosławną literaturę Białorusinów w dzisiejszej Polsce (Łabyncew, Szczawinskaja).

Z inicjatywą zbadania problemów wyznaniowych wystąpili polscy uczeni, organizując wspólną konferencję. Oni też dali impuls do opracowania tematu narodowej mentalności i narodowych stereotypów, którym to tematem w ostatnim okresie zajmuje się duża grupa rosyjskich historyków, literaturoznawców, kulturologów, psychologów (W. A. Horiew, Lipatow, Falkowicz, Horoszkiewicz, I. I. Swirida, E. E. Lewkijewskaja, W. W. Moczalowa, O. W. Cybienko, I. E. Adelheim, O. W. Bielowa, L. A. Sofronowa, Matwiejew i inni). Wydano kilka zbiorów, w których mówi się o wzajemnym zrozumieniu i niezrozumieniu Polaków i Rosjan. O kształtowaniu się w rosyjskim społeczeństwie wyobrażeń o Polakach, odzwierciedleniu ich obrazu w rosyjskiej literaturze i sztuce, o czynnikach ewolucji narodowego stereotypu Polaka.

Wśród tych problemów, których badanie w Rosji związane jest z rosyjsko-polską współpracą naukową, należy wymienić również problem konstytucjonalizmu i parlamentarizmu. Uwagę na nie zwróciły obchody 200-lecia Konstytucji 3 Maja. Rosyjscy uczeni starali się wyjaśnić rolę idei konstytucyjnych i tradycji w narodowo-wyzwoleńczej walce narodu polskiego: zainteresowało ich specyficzne położenie Królestwa Polskiego jako konstytucyjnej części Imperium Rosyjskiego.

W ramach tematu parlamentarizmu postawiono temat pozycji Polskiego Koła w Rosyjskiej Państwowej Dumie (Falkowicz).

Oto absolutnie niepełny wykaz faktów, które ukazują, jakie znaczenie dla rosyjskiej nauki ma współpraca z polskimi kolegami, jaki impuls daje poznanie ich naukowych osiągnięć.

Rosyjscy uczeni zawsze obserwowali pracę polskich historyków. Niestety, w ostatnim czasie możliwości ku temu zmniejszyły się, wymiana naukowa jest utrudniona z powodów finansowych. Tym niemniej, zainteresowanie polską nauką historyczną pozostało w Rosji bardzo duże, przy czym dotyczy to nie tylko stołecznych centrów. Jako przykład można wspomnieć fakt, który będzie też jasnym końcowym akordem: w końcu 2003 roku w Kazaniu odbyła się obrona pracy doktorskiej na temat „Jerzy Topolski jako historyk”. To oznacza, że naukowy rosyjsko-polski dialog jest kontynuowany.